

РЕТРОСПЕКТИВА ДУХОВНО-СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ДУШПАСТИРСТВА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХІВНИЦТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Цихуляк І. М.,

*аспірант кафедри культурології, релігієзнавства та теології
Чернівецького національного університету*

У статті розглянуто соціокультурну та політико-адміністративну ситуацію у Галичині після приєднання до Австро-Угорської монархії. Проаналізовано аспекти соціальної діяльності духовництва греко-католицької церкви на просвітницькій, культурній, політичній ниві. Висвітлено специфіку умов та складність обставини, за яких ієрархія церкви знаходила можливість успішно реалізовувати душпастирську місію. Рамки дослідження охоплюють період другої половини ХІХ століття, за час якого відбулись значні соціополітичні зсуви не тільки у Східній Галичині, але й загальносуспільній архітектоніці тогочасного Європейського континенту.

В статье рассмотрены социокультурная и политико-административная ситуация в Галиции после присоединения к Австро-Венгерской монархии. Проанализированы аспекты социальной деятельности духовенства греко-католической церкви на просветительской, культурной и политической ниве. Освещена специфика условий и сложность обстоятельств, при которых иерархия церкви нашла возможность успешно реализовать пастырскую миссию. Рамки исследования охватывают период второй половины ХІХ века, во времена которого произошли значительные социополитические сдвиги не только в Восточной Галиции, но и всей общественной архитектонике тогдашнего европейского континента.

The article deals with the socio-cultural and political-administrative situation in Galicia after joining the Austro-Hungarian monarchy. The aspects of the social activity of the clergy of the Greek Catholic Church in the educational, cultural, and political fields are analyzed. The specific conditions and complexity of the circumstances under which the hierarchy of the church was able to successfully carry out the pastoral mission was highlighted. The research framework covers the second half of the ХІХ century, during which significant sociopolitical shifts occurred not only in Eastern Galicia, but also the general public architectonics of the then European continent.

Ключові слова: суспільство, церква, монархія, соціальна доктрина, Галичина, релігія.

Постановка проблеми. Поміж різними, часом неоднозначними в українському прочитанні подіями та датами, визначеними державою для святкування та згадок, мало чи не зумисно непоміченою залишилась цього року згадка 245-ої річниці австрійського панування у Галичині. Періоду, який не тільки змінив соціокультурне становище Львова і Галичини, але деформував політичну та суспільну архітектоніку тогочасної європейської цивілізації.

З часу проголошення незалежності Української держави, у сучасній вітчизняній історіографії назріла гостра потреба переосмислення багатьох подій і явищ історичного минулого, а у цьому контексті – оцінки діяльності греко-католицької церкви у другій половині ХІХ століття.

Протягом 25 років вітчизняні дослідники методично збільшили фокус та спектр на українську проблематику, заповнивши певний вакуум у науковій думці. Зокрема наростили динаміку наукових досліджень і повернули в українську народну канву десятки видатних постатей – науковців, політиків, громадських та релігійних діячів. Науковий доробок став важливим підґрунтям для історичних ревізій, однак далеко ще не є ферментуючим компонентом систематичних досліджень, присвячених спекторальності вітчизняної історіософії.

У цьому сенсі «дослідницькою лабораторією» може слугувати Галичина Австро-Угорського періоду, в аналітичній ретроспективі якої віддзеркалюється складна симфонія та переплетіння соціальних, політико-адміністративних, релігійно-обрядових, класово-економічних, світоглядних та між-національних трансферів.

Велика увага дослідженню історії УГКЦ була приділена діаспорними українськими дослідниками. Переважно отцями василіани: о. д-р А. Великий, о. д-р М. Кравченко, о. д-р Г. Лужницький. Поміж працями світських науковців, слід виділити праці М. Славінського, Н. Полонської-Василенко,

Д. Дорошенка, О. Субтельного. Однак розробляючи загальний курс історії України, зарубіжні історики майже не приділяли увагу історії греко-католицької церкви періоду XIX століття.

Щодо сучасної історіографії, то слід зазначити, що тема греко-католицької церкви періоду австрійського панування теж мало опрацьована. Так, наприклад, з історії греко-католицької церкви кінця XIX століття захищено тільки дві кандидатські дисертації, з яких дисертація О. Турія присвячена проблемі ролі УГКЦ у суспільно-політичному житті Галичини у 1848–1867 рр.

Сучасні історики, розробляючи курс загальної історії України, ще не приділяють належної уваги історії УГКЦ XIX століття, за винятком В. Вериги, який дає загальну характеристику розвитку греко-католицької церкви в XIX столітті. Слід зазначити дослідження Я. Заборовського, єпископа, д-ра Софрона Мудрого, В. Полека, В. Грабовецького, А. Качор. Історична ревізія соціальних аспектів підавстрійської Галичини була зроблена групою львівських істориків Ф. Стеблієм, Н. Колбою, І. Орлевич.

Метою статті є об'єктивізація «австрійського» періоду життя Галичини та греко-католицького духовництва краю. Не вдаючись до глибоких геополітичних ревізій, у статті розглянуто соціальну панораму душпастирства греко-католицького духовництва, яка реалізується у нових для неї умовах у другій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Сукупність політичних, соціально-економічних, національних, релігійних факторів Галичини та геополітичні інтереси великих держав – створили передумови і значною мірою спричинили новий період у житті західноукраїнських земель, що розпочався з чисельних розділень Східної Європи та панування на західноукраїнських землях династії Габсбургів.

З настанням 1772 року поміж російською імператрицею Катериною II та пруським королем Фрідріхом II тривали перемовини щодо розподілу земель Речі Посполитої. Стороною коаліційної тріади був і Габсбурзький монарх Цісар Йосиф II. Правлячи монархією спільно зі своєю матір'ю Марією Терезією, він домагався трьох основних вимог. Австрія мала отримати: 1) землі між Віслою та Карпатами; 2) соляні копальні біля Кракова; 3) місто Львів, що мало стати столицею краю. У серпні 1772 року у Петербурзі, після нетривалих земельно-адміністративних торгів, представники Пруссії, Росії та Австрії підписали трактат, згідно з яким, територія Галичини, що перебувала під протекторатом польської корони з 1387 року, була приєднана до багатонаціональної Австро-Угорської імперії. Отриманим на підставі міжнародного патенту галицько-волинським землям нові господарі дали офіційно назву «Коронний край Королівство Галичини і Володимирії» [1, с. 118–127]. Інкorporація земель збіглася у часі з першою хвилею модернізаційних реформ, які запроваджувала у життя династія монархів. Таким чином, Галичині судилося пережити усі суспільно-політичні процеси, що відбувалися у лоні великої імперії.

Попри не завжди прихильне ставлення монаршої влади до русинів та обмеженість, спричинену реформами, їх наслідки, у цілому, відіграли позитивну роль у розвитку українського національно-культурного і духовного життя Галичини. Зусилля реформаторів проявили тенденції поступового економічного, соціально-майнового та духовного розвитку Галичини й покращення умов життя селян та духовництва. Важливу роль у процесі збереження національної ідентичності українців західноукраїнських земель, на зламі століть відіграла греко-католицька церква: її ієрархічний свідомо-національний провід, жертвне та ревне духовництво, послухне та вдячне мирянство. Андрій Качор пише: «Українське греко-католицьке духовництво, за браком інших вищих верств суспільності, мусило перебирати на себе провід українським народом в Австрійській монархії, хоча не було до того приготовлене» [2, с. 9]. Про це говорить і Кость Левицький, який вважав: брак світської інтелігенції зумовив те, що «національний провід перейшов до рук духовництва, яке і було первісним чинником нашого національного відродження» [3, с. 100].

На превеликий жаль, висвітленню подій тієї давності не знайшлося в українському читиві ні місця, ні часу. За винятком незначного доробку львівських істориків, завдячуючи яким, ще рік тому побачив світ збірник науково-популярних статей під рубрикою «Австрійська Галичина». Не присвятили цим подіям належної уваги ані соціологи, ані релігієзнавці, ані журналісти. Звісно, якоїсь помпезної згадки, тим паче на офіційному рівні, годі було сподіватися. Політико-православна агонія витіснила згадку цих подій з порядку денного, а це, я вважаю, питання, в історичному ракурсі якого зашифрована візія не тільки ідеологічних, кон'юнктурних, але й геополітичних та соціальних аспектів; питання значущості консолідації та синергії держави та церкви у процесі національного становлення.

Глибока ретрогенеза питань політико-адміністративних реформ монархії Габсбургів могла б пролити світло на тогочасний перебіг подій: перекий Європи, мілітаризація ідеологем, інкорпорація культур та деструкція релігійних світоглядів. Аналіз цих подій з релігієзнавчого та клерикального погляду важливий ще й тому, що на фоні проблем, які являла собою монархія, духовництво греко-католицької церкви у Галичині успішно реалізувало соціально-душпастирську, просвітницьку та релігійну діяльність. Активна роль та участь греко-католицької церкви у всіх процесах суспільно-культурного життя краю зумовила те, що на зламі 1870–1880-х років «визначальний вплив на духовне

життя селянства, – пише Олена Аркуша, – зберігала за собою Українська греко-католицька церква. <...> у Галичині, за умов зростання суспільно-політичних рухів, ці процеси мали свої особливості, що впливало зі специфіки національного руху» [4, с. 119, 121–124].

На відміну від західноєвропейських суспільств, де джерелом і носіями духовної та світської влади були різні соціальні прошарки, для галичан генерація духівництва, яке упродовж середини XIX століття охоплювало фактично всю інтелігенцію й уособлювало одночасно як релігійний, так і політичний провід, творила міцну основу соціокультурної парадигми Галичини. Греко-католицьке духівництво сприяло консолідації суспільно-політичних і церковно-релігійних сил для полагодження головних соціально-економічних і національно-політичних проблем, які тоді назріли перед галицьким суспільством. Загалом простежувалося прагнення церкви повернути собі лідерство у національно-політичному русі. Таким чином, вона поступово ставала справжньою українською національно-політичною силою.

Опинившись у нових соціополітичних реаліях, ієрархія греко-католицької церкви намагалася якомога повніше використати ситуацію для щільної опіки своїх вірян, взаємодії та контакту із суспільством. Розбудовуючи структури церковних організацій, вони значною мірою сприяли поширенню освіти серед українського селянства, зміцнюючи тим самим національну свідомість мас та формуючи у них почуття самоповаги. Священики були не лише духовно сакральною елітою, а й значною мірою експертно політичною елітою українців Галичини. Як влучно зазначав М. Драгоманов «... у нашій Україні в Австрії повієство виробилося в своє панство» [5, с. 134].

Схожість подій тієї давності з сьогоденням повинна змусити наукову та політичну еліту більш уважно приглядатись до історичного минулого як свого, так і чужих народів.

Населення приєднаних західноукраїнських земель складалось в основному із трьох верств: шляхти, духівництва і селян. Польська аристократія і златинізовані українські магнати були пануючою верствою, тобто шляхтою. Саме духівництво поділялось на дві групи: латинників і нелатинників (до них відносилось руське духівництво). Оскільки шляхта була латинського обряду, то цілком зрозуміло, що латинське духівництво знаходилося у кращому матеріальному становищі. Руське духівництво було у більш скрутній ситуації. Його паства складалась із селян, які були основною масою населення на час приєднання Галичини до Австрії. Селяни були залежні від панів і лише реформи, які провела у державі цісарська династія, покращили їхні економічні та соціальні умови життя. Деяка увага з боку уряду до проблем селян, які кілька століть жили лише серед гоніння і приниження, пробудила у них почуття вдячності і великої вірності владі, за що їх часто називали «тирольцями Сходу».

Єдиною провідною верствою руського населення було духівництво. Інтелігенції як такої фактично не було (українські провідні родини були здебільшого повністю златинізовані). Священики були змушені замінити її і стати на довгий час єдиною просвітницькою ланкою для народу. Знаходячись у важкому матеріальному стані і залежачи від волі польських магнатів, духівництво ділило з селянами увесь тягар їхнього соціального становища.

У світлі католицької формули «*Ecclesia semper reformanda*» греко-католицька церква краю дуже швидко зорієнтувалась у знаках часу. Щоб виконати місію національного провідника українського національного відродження, духівництву потрібно було здобути вищу освіту для організації широкого загалу до національної розбудови. Історик греко-католицької церкви отець Ізидор Сухоцький теж вважав, що за відсутності своєї шляхти духівництву необхідний такий рівень освіти, щоб вона була спроможною взяти на себе провід народу. Бо тільки освічене галицьке духівництво могло на довгі роки очолити провід народу та розпочати його освіту, щоб піднести релігійність та організувати до національної розбудови [6, с. 8–10].

Внаслідок державних реформ духівництво дістало можливість отримати освіту («Барбареум» у Відні, Львівська духовна семінарія, богословський факультет Львівського університету) і зайнятися більш активною просвітницькою діяльністю серед народу. Так, намагаючись покращити умови життя сільського населення, священики почали поширювати основні сільськогосподарські знання, заохочували селян відкривати школи і посилати туди дітей, писали шкільні підручники і видавали практичні книжечки про господарство, дбали про піднесення культурного рівня життя на селі і ще багато іншого. Завдяки їхнім зусиллям покращився економічний стан життя селян, зменшилася кількість різних негативних явищ серед руського населення (наприклад, таких як пияцтво, лінивство, знеохота до праці і т. п.), піднявся загальний освітній рівень.

Дбаючи про економічний розвиток села, священики також дбали і про виховання нового покоління свідомих українців. Усвідомлюючи, що заняття політичними чи сільськогосподарськими справами не зовсім відповідає місії душпастиря, вони дбали про виховання майбутніх провідників народу, майбутньої інтелігенції, яким би могли передати провід. Готуючись до зміни свого статусу (перехід від стану активної політичної і просвітницької діяльності до властивого виконання своїх духовних обов'язків), духівництво менш болісно сприймало поступову передачу «естафети» новому поколінню руських політиків і інтелігенції. Розуміння того, що рано чи пізно вони мусять покинути громадську

діяльність і відійти «на другий план», не залишало їх, однак осторонь від усіх подій, що відбувались у тогочасному суспільстві. Духівництво і надалі продовжувало активно висловлювати свою думку і давати оцінку подіям, хоча вона не завжди збігалась з думкою загалу.

Будучи духовними провідниками народу, духівництво переживало всі прикросці і незгоди своєї пастви. Так, наприклад, коли частина українського населення, змучена соціальним становищем життя в Австрії, залишала свої домівки і шукала кращої долі деінде, часто за океаном, священники не кидали своїх вірян і йшли за ними у далекі і невідомі краї. Але і віряни не забували науки, що вчив їх духовний отець – перше, що будували переселенці на нових землях, були церкви, а вже потім власні оселі. Мабуть, це була найбільша нагорода для того священника, який все своє життя присвятив народові, який жив ним і для нього – бачити, що насіння його науки не пропало даремно, але виростило, хоча б і на чужині. Цим насінням були церкви на чужині та активне громадське життя людей, відірваних від рідної землі.

Життя населення Галичини другої половини XIX століття в Австро-Угорській імперії, періоду, який досліджується, показує поступове пробудження національної свідомості, а з нею і активізування громадської активності. Поштовхом до національного відродження стали революційні події 1848 року в Австрії та «Весна Народів» в Європі. Скориставшись революційним відголоссям, представники національно-демократичних прошарків українства, зокрема світської інтелігенції та духівництва на чолі з Львівським греко-католицьким архієпископом та громадським діячем Григорієм Яхимовичем, 2 травня 1848 року утворили у Львові Головну Руську Раду, якій судилось стати першою українською політичною організацією. У травневому маніфесті Головна Руська Рада заявила про єдність усього 15-ти мільйонного українського народу і підтримала національні права всіх поневолених народів Австрійської імперії. Навесні цього ж року започатковано видавництво першої україномовної газети «Зоря Галицька». Сама культура читання преси у Львові давня, оскільки саме тут у кінці XVIII століття, при видавництві Антона Піллера, вийшла друком перша газета у Західній Україні «Gazette de Leopold».

Розуміючи значення друкованих видань, греко-католицькій церкві належала важлива роль в організації видавничої справи. Заснована у Жовкві друкарня стала однією з найбільших у Галичині. У ній видавалось безліч книжок освітнього характеру та релігійний місячник «Місіонар». Так, беручи участь у виданні різних часописів та газет, отці займалися розширенням світогляду своїх парафіян, сприяли піднесенню освітнього і культурного рівня, вчили самим оцінювати тогочасні події та залучали до самостійної громадської діяльності. Відзначалася висока активність священників на літературно-публіцистичній ниві.

Прийняття конституції відкрило для духівництва нові можливості праці для свого народу. Тому важливою складовою діяльності Головної Руської Ради та її місцевих філій, керованих греко-католицькими священниками, було добитися у парламенті і у місцевих органах влади прийняття законів та ухвалення рішень, що могли покращити матеріальний добробут простолюду. Немало зусиль доклали священники і до активізації світської інтелігенції. Співпрацюючи з нею у Руській Раді, вони поширювали коло її діяльності і на інші ділянки. Збираючись на різних конференціях, проводячи різні підготовчі курси, засновуючи громадські товариства та культурні об'єднання, духівництво допомагало становленню нового покоління освіченої руської інтелігенції та всіляко підтримувати його розвиток.

Особливу увагу греко-католицька ієрархія та священники звертали на повноцінний духовний та інтелектуальний розвиток молоді, а тому виховання юнацтва вважали своїм духовним обов'язком. Працюючи як вчителі, катехіти чи просто духовні провідники, отці старалися закласти основні засади християнської моралі і національного духу в юні душі своїх підопічних. Сприяючи заснуванню нових шкіл і професійних навчальних закладів, вони у такий спосіб дбали про забезпечення майбутнього не лише їхніх питомців, а й долі української нації. Не оминали священники і питання жіночої освіти, прагнули дати дівчатам можливість отримати повноцінне всебічне формування та закласти через них твердий фундамент морального виховання наступних поколінь. Особливою активністю у роботі з молоддю відзначалось чернецтво, яке традиційно провадило школи при монастирях.

Працюючи на господарській ниві, священники допомагали селянам відроджувати давні традиції українського землеробства та одночасно показували їм нові здобутки сучасної агрономії та рільництва. Вчили вони також і базових знань економічних стосунків та пропонували різні способи подолання матеріальної скрути, голоду і хвороб.

Окремою опікою душпастирів користувались люди соціально незахищені. Священники старалися про створення для таких осіб притулків, благодійних закладів, бурс та пансіонів. Не оминали вони і праці у в'язницях і лікарнях. Особливу допомогу у такій праці надавали монахині, зокрема сестри служебниці.

Особливої значущості набула душпастирська акція протидії пияцтву, яке руйнувало соціально-економічну та духовну основу суспільства. На той час у Галичині налічувалось близько 23 260 корчем і шинків. Пияцтво руйнувало до основи українське село, вело до деградації селян. Саме за

цих трагічних обставин пролунав тривожний голос греко-католицької церкви. 1874 року митрополит Йосиф Сембратович звернувся до народу з посланням «О великім достоїнстві чоловіка». Це послання сучасники назвали «початком справжнього культурного й економічного пробудження села». Другим посланням «Братства тверезості» митрополит заохочував духівництво боротися за «отверезіння народу та створення у кожному селі місії проти пияцтва», а також «Братств тверезості» [7, с. 14–15, 32–33].

Невластива духовному стану діяльність з часом привела до занедбання власне священничих обов'язків, надмірного заангажування духівництва у політичній та економічній сферах, нав'язування народу певного патерналістичного мислення та встановлення своєрідної теократії у галицько-руському суспільстві. Такі дії спричинили виникнення внутрішньої кризи всередині греко-католицької Церкви та посилювали напруження між кліром і світськими діячами. Це врешті-решт привело до припинення ними будь-якої громадсько-політичної діяльності і повернення до суто душпастирської праці.

Висновки. Як бачимо, діяльність греко-католицького духівництва Галичини другої половини XIX століття була спрямована на соціальне покращення життя українського населення. Виховуючи, навчаючи та працюючи з людьми, вони допомагали творити нове українське суспільство. Сприяючи формуванню світської інтелігенції, духівництво підготувало собі зміну у провіді громадсько-політичним життям, зменшуючи свою активну діяльність у суто політичній сфері і акцентуючи на духовно-етнічних аспектах свого служіння.

Праця духівництва доби австрійського панування на суспільній ниві і вміння вчасно відійти від світської діяльності може послужити моделлю для УГКЦ у сучасних умовах, коли перед духівництвом знову постає проблема поєднання у своїй діяльності душпастирської опіки і активної громадянської позиції.

Література:

1. Schwiker H. Die letzten Regierungsjahre der Kaiserin Maria Teresia (1763–1780). II Abteilung. Wien.
2. Качор А. Роль духовенства і церкви у відродженні Західної України. Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії, 1999. С. 9-30.
3. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 100.
4. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці XIX століття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Вип. 3–4. С. 119, 121–124, 134–135.
5. Драгоманов М. П. Переднє слово до «Громади» // Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками. Прага-Нью-Йорк, 1937. С. 93-147.
6. Сухоцький І. Що дала Греко-католицька церква і духовенство українському народові. Філадельфія, 1951. С. 8–10.
7. Творидло М. 50 літ «Просвіти» на полі економічнім / Пашук В. Економічна діяльність «Просвіти» крізь призму невідомої праці Миколи Творидла. Львів, 2002. С. 14–15, 32–34.